

Horedjævlen

En undersøgelse af hans virke i Danmark 1500–1588

Af Karsten Sejr Jensen

»På en grim djævel red hun, som skabt var i en drages skikkelse. Der hængte to vederstyggelige hugorme om hendes hals, som sled og bed i hendes bryst. I hvert af hendes øjne sad en forgiftet padde og rev dem ud. Af hendes mund udfør skrækkelig ild og svovelslue. Hendes hoved var besat med slemme øgler, som river hår og kød af indtil benet. Hendes øren sad fulde med gloende skud og pile. – Men den part neden for mit bæltsted med lænder og lår pines allersvarest med gloende ild og slemme orme for den ukyskhed, som jeg dermed bedrevet haver«.

Således skildrede Christian Pedersen i sin Jærtegnspostil fra 1515, hvad der skete med en kvinde, som, for sin utugts skyld, efter døden tilfaldt horedjævlen Asmodæus (1).

Denne djævel var avlet af kristendommens splid mellem sjæl og legeme. Angsten for legemlig nydelse var hans mor, og den gyldne rene intellektuelle sjæl hans far. Legemet var af natur noget urent og beskidt, og at opfylde dets behov, blot til lige at kunne overleve, førte meget let til evig fortabelse og fordømmelse.

Efter tidens opfattelse var kvinden med sine menstruationer og børnefødsler nærmere forbundet med legemet end manden. Hun havde en særlig pagt med naturen, og naturen var uren og djævelsk. Hun faldt derfor så meget desto lettere i Asmodæus' garn, og måtte, ligesom legemet og dets natur, undertrykkes. Manden derimod var, som Paulus så klart udtrykte det, kvindens hoved, og hun skulle i ydmyg underdanighed rette sig efter, hvad han fandt for godt – ligesom legemet måtte og skulle tjene sjælen.

Men nu var kvinden ikke bare mere forfalden til denne utugts synd, hendes synd var også større end mandens: »fordi hun med sit horeri, om hun

bliver frugtsommelig, forvender godset fra de rette arvinger til sine horebørn, hvormed hun foruden besviger sin mand og fører fremmede arvinger i hans gods«. Ja, godset var hans; det var ham der ejede, og kvinden var en del af hans ejendom. Således udtrykte Danmarks førende teolog det i sin bog *Om Ecteskab 1572*, og tydeligere kunne tidens holdning til kvindens utugt vel ikke udtrykkes. Derfor var det oftest også hende, der straffedes, når der var tale om hor, mens manden gik fri (2).

Samfundet skabte i horekvinden sit eget skyggebillede til sin åndeligt rene og sædelige tilstand. Drifterne hev og sled i enhver, men ved hendes udstødelse og fornedrelse stillede det sin egen renhed i relief. Hun var skræmmebilledet, som gjorde det sædelige samfund, man ønskede, muligt. Og jo mere fanatisk man ønskede sædelighed, desto hæsligere tegnedes hun – så da sædeligheden virkelig kom i højsædet efter reformationen, fremtrådte dette skræmmebillede i sin fulde blomst.

Før reformationen var det således, at både kirken og den verdslige øvrighed accepterede hor som et nødvendigt onde. En slem synd var det, men en synd, som man ved bod og skrifte kunne eliminere. Her i Danmark synes endog brud på cølibatet for præster og munke ikke at have været nogen sjældenhed. Det illustreres dels ved de mange gentagne advarsler imod præsters hor, og dels ved de mange pavebreve, der tillod sønner af præster at beklæde et præsteembede. Hertil kommer, at der endog kendes flere eksempler på bisper, der levede i konkubinater, som f.eks. Stygge Krumpen, og at man fra kongemagtens side i Chr. 2's Landsret Cap 17 ligefrem opfordrede præster til at gifte sig (3). Hvad angik prostitutionen i Danmark, så eksisterer der ikke mange kilder, men de enkelte der findes synes at vise, at den ved 1400-tallets slutning og begyndelsen af 1500-tallet var et ret udbredt fænomen, der som sådan var accepteret. Kirken dækkede sig ind under, at den store kirkefader Augustin havde tilladt det – og hvad kirken tillod, kunne det øvrige samfund også godkende. Blot holdt man en vis afstand til skøgerne, der, som kong Hans i 1496 påbød, skulle kendes fra dannekvinder på, at de bar en hue, der var halv rød og halv sort, og at de ikke måtte bære bedre tøj end deventersk og lærred til mere end en skilling pr. alen.

Imidlertid udsatte denne skammærkning skøgerne for mange fortrædeligheder, så Chr. 2. viste sig som deres ven, da han afskaffede kong Hans' lov og lod dem klæde sig som de ville – dog under forudsætning af at de ikke bar kåber. Desuden blev det under dødsstraf forbudt at tilføje dem nogen overlast og som yderligere beskyttelsesforanstaltning påbød han, at de i byerne blev anvist særlige kvarterer (4).

Reformationen i 1536 betød et totalt brud med denne tolerante holdning. Luther sagde lige ud, at den øvrighed, som tålte »utugtige frie huse« i byen, ikke burde anses for bedre end hedninger.

Luther, der selv havde været munk, vidste nok hvad han talte om, når han hævdede, at afholdenhed, cølibat, kun var muligt for nogle få af Gud udvalgte, eller nogle, der fra naturens side var kastrerede. Han havde selv på sin krop følt liderlighedens kvaler, og det samme havde mange af hans ivrigste tilhængere, der ligeledes var tidligere munke eller præster. Derfor, da de nu med reformationen fik lov at gifte sig, blev ægteskabet det eneste saliggørende. Med en sand fanatisme, der var en nidkær munk værdig, forkyndte de nu, at istedet for cølibat var vejen til sand frelse ægteskabet. Ægteskabet var den eneste måde at holde sig kysk på, eller med Luthers ord: »Thi hvor naturen har sin gænge sådan, som den indplantet af Gud er, der er det umuligt uden ægteskab at kunne blive og være kysk« (5).

Det munkeagtige begreb kyskhed overførtes altså blot fra cølibatet til det hellige ægteskab, og ægteskabsløftet blev derfor lige så helligt og ubrydeligt som munkenes tidligere kyskhedsløfte. Legemet og naturen var nemlig i sig selv lige så suspekte efter som før reformationen, og man måtte med denne kyskhed holde det i ave.

For at understrege at det forholdt sig således, bevarede man noget så katolsk som djævluddrivelsen ved barnedåben. Præsten skulle da sige: »Far ud du urene ånd og giv den hellige ånd plads« (6). Legemet var altså i sig selv djævlbesat, og ægteskabet var den eneste måde til at holde den frygtelige horedjævel i skak. Derfor var det »bedre at lide onde dage i ægteskabet foruden synd, end gode dage uden ægteskab med synd« (7). Thi intet var farligere end synd, for Gud var en nidkær og ærekær gud, der straffede fædrenes synder på børnene indtil 3. og 4. led – og straffede øvrigheden ikke synden, så straffede han så meget desto værre disse synder på hele landet (8). Reformatorerne kæmpede derfor for at få øvrigheden til at indtage denne, deres holdning overfor horeriet – og ifølge deres opfattelse var straffen herfor døden.

I Christian den Tredie fik de en konge, der, selv lutheraner, delte deres synspunkt og derfor udstedte en lov i 1537, der fastslog, at straffen for hor var døden. At han virkelig mente, hvad han sagde, demonstrerede han med al tydelighed i påsken 1537, da han opholdt sig i Ålborg. Her fik han på sit retterting forelagt en horesag: Det forholdt sig således, at Blasius Issfeder havde 'forlokket' Jens Vognførers hustru. De levede nu åbenlyst sammen i Jens' hus og havde faktisk fået smidt denne ud. Det var et forhold, som man åbenbart i Ålborg på daværende tidspunkt fandt helt i sin orden, for man havde med byfogdens hjælp og gode borgere som garanter

fået oprettet en kontrakt mellem Jens og hans kone, der gik ud på, at de skulle leve hver for sig og ikke have med hinanden at gøre.

Kongens dom faldt prompte og uden tøven: Blasius skulle halshugges og konen kommes i en sæk og druknes (9).

Dette hårde og kontante syn på hor var også blevet godt fremhjulpet af en frygtelig opblussen af den grusomme kønssygdom syfilis. Sygdommen siges at være blevet bragt til Europa fra Amerika med Columbus' søfolk. En kendsgerning er det i hvert fald, at den fra slutningen af 1400-tallet bredte sig med lynets hast ud over Europa, og at den allerede i begyndelsen af 1500-tallet var kommet til Danmark. Her fremtrådte snart i stort tal dens grusomme følger i form af fuldstændigt invaliderede mennesker med store vædskende og ildelugtende sår. Peder Palladius (1503–56) beretter, at man allerede i hans barndom måtte ødelægge byernes badstuer, da sygdommen, grundet den utugt der blev drevet her, havde sit faste tilholdssted der (10). Det er nok værd at bemærke, at denne hurtige og omfattende udbredelse af syfilissen tydeligere end noget andet viser, hvor hårdt et tag horedjævlen havde i folk op til reformationen – og det viser hvor stort et antal syndere reformatorerne og kongen var oppe imod.

Men horedjævlen var en mægtig fjende, der ikke lod sig tæmme med strenge love. Øvrigheden opdagede nemlig, at den med den føromtalte lov ville miste alt for mange gode borgere. Så horedjævlens trumf blev det, da kongen i 1539 måtte moderere straffen. Nu blev det til, at man første gang skulle betale en høj bod; anden gang blev man, foruden at måtte betale bod, forvist landet; og tredje gang faldt hammeren – manden skulle halshugges og kvinden kommes i en sæk og druknes (11).

Det blev den lov, der kom til at gælde for resten af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. Og man må i denne forbindelse bemærke sig, at straffen kun var møntet på gifte par.

Men hvad med ugifte og løse folk, for slet ikke at nævne horedjævlens yndlinge, skøgerne? For dem gives der fra verdslig myndigheds side ingen lov, der afgjorde hvad der skulle ske. Kirkens holdning derimod var helt klar. Det at have seksuelt samkvem kunne kun tolereres indenfor ægteskabets rammer. Blev det opdaget, at nogen havde samkvem udenfor disse rammer, skulle præsten advare dem helt op til tre gange. Bedrede de sig ikke, blev deres navne sat op på prædikestolen, og de blev offentligt, i hele menighedens påhør, bandlyst.

De var nu udelukket fra at kunne deltage i sakramentet og var faktisk at regne for en slags hedninger, som stod udenfor det kristne fællesskab – og

dermed udenfor samfundet. Døde de i denne tilstand kunne de ikke blive begravet i indviet jord, og de tilfaldt så med sikkerhed djæveln. En tanke, der nok kunne få det til at løbe koldt ned ad ryggen på de fleste.

Den eneste vej tilbage var at stå offentligt skrifte i kirken og på sine knæ bekende sin svare synd – så kunne man angrende blive optaget igen. Var de syndende imidlertid så forhærdede eller stolte, at de ikke ville gennem denne ydmygende ceremoni, blev de anmeldt til lensmanden, som så skulle fordrive dem fra sognet, indtil de angrede (12).

I de første år af Fr. 2's regering indtraf en stramning. Nu skulle alle, der havde bedrevet hor, anmeldes til lensmanden og betale bod, hvad enten de angrede eller ej (13) – og i 1568 blev det påbudt alle præster at føre register over folk, der havde bedrevet hor, og »skøger og bolefolk skulle miste huden til kagen« (14).

Nu var en ting, hvad øvrigheden bestemte, en anden, hvad der virkelig skete. Gennemførelsen af bestemmelserne var jo uddelegeret til en hel række lokale myndigheder, såsom lensmændene, byernes øvrigheder og præsterne. Alt afhæng af deres holdning. Det kan nok ikke undre, at jo længere man kom væk fra magtens centrum, desto lemfældigere og løsere tog man på disse påbud.

I Ålborg kan vi af en bestemmelse fra 1556 se, at byen endnu på dette tidspunkt besad en offentligt accepteret prostitution (15). Og i 1578 klagede præsten sig i Jerindelev og Olstrup menighed på Lolland højligt over de mange ubodfærdige syndere menigheden var fuld af, »thi når han straffede drukkenskab, horeri og skørlevned, fremture de alligevel i deres onde levned og foragte kirkestraf og enten selv forsvare sig sine onde gerninger eller få deres herskabs forsvar« (16).

Helsingør derimod, som var så meget nærmere magtens centrum, forbød allerede 1551 folk at huse skøger (17). Men da byen var en driftig handelsby, der blev besøgt af mange fremmede sø- og handelsfolk, var det et svært gennemførligt forbud. Skøgerne blev fra hele landet tiltrukket af denne by, og de lod sig ikke standse af forbud. Det var et spørgsmål for dem om slet og ret at overleve.

Havde man én gang ladet sig »belukke eller beligge af skalke«, så var man kommet i »et skamløst brød«, og blevet »en skarns skøge og fordærvet«. Man var herefter en foragtet kvinde resten af sine dage. Ja, man var så foragtet, at medlidenhed ligesom udelukkede sig selv (18).

Skøgen var, som Peder Palladius siger i sin visitatsbog, lige så farlig at have gående løs, som en ulv på ens mark (19), thi hun havde »ondt øl i hendes kande«, som forårsagede at man fik syfilis. Men det allerværste var,

at hun hindrede ægteskabet, for ingen mand gad gifte sig, når han kunne få sine drifter tilfredsstillet hos en sådan (10).

Skøgen kunne man derfor ikke behandle for hårdt, og for at understrege dette udstedte kongen i 1546 et forbud mod at optage vanføre kvinder på hospitalerne i Fyens Stift, »som tilforn udi deres ungdom og velmagt, har levet udi åbenbar skørlevned – og derover er blevet fordærvet af pokker, franzoser og anden sygdom og Guds plage« (21).

Om denne forhærdede holdning gives der i kilderne uhyggelige eksempler; såsom om Susanne Clausdatter, »der meget uforskammet lå i Lederstræde og fødte et uægte barn i en kælderhals i alle mands påsyn«. Hun blev af bøddelen udslæbt af København (22).

Følger vi problemerne med disse kvinder op gennem 1500-tallet, ser vi, at de bliver større og større. Årsagerne hertil var flere. Først og fremmest forværredes forholdene for fattigfolk uden jord ved en voldsom dyrtid, der fra 1520 til 1560 fordoblede priserne på korn. Dyrtiden fordoblede yderligere i det følgende årti grundet krigen 1563–70, som igen var årsag til en fortsat inflation op igennem 1570'erne og 80'erne. Herudover forøgedes et i forvejen betydeligt kvindeoverskud ved kongens 7 års-krig, der gjorde mange til enker og yderligere tyndede ud i mændenes rækker (23). Og hertil kom, at krigen med sine mange hærgede og ødelagte byer og bosteder gjorde utallige kvinder hjem- og rodløse. Det var ofte disse kvinder, der måtte sælge deres køn for at klare sig.

Problemet ses afspejlet i Helsingør tingbøger, hvor man, efterhånden som det voksede, kan se, at der tages hårdere og hårdere fat (24). I begyndelsen nøjedes man med at advare folk imod at indtage skøger i deres huse, men den ustandselige gentagelse af forbudet viser, at det hele tiden er blevet overtrådt. I 1562 mistede øvrigheden endelig tålmodigheden og greb til alvorligere midler – hvorefter både udvisning af folk, der huser skøger, og udvisning af skøger fandt sted i stigende omfang. I 1564 lavede man et forbud, der skulle sulte skøgerne ud af byen, idet man forbød byens borgere at sælge dem noget som helst (26) – men da det heller intet hjalp, blev det i 1568/69 påbudt at piske horefolk til kagen (27). Det foregik på den måde, at synderinden blev bundet til en pæl, kaldet kagen, der stod midt på torvet. Hun blev så på sin nøgne ryg pisket af bøddelen med store ris, til blodet drev ned ad hende. Nu var øvrigheden imidlertid ikke så meget for at idømme denne straf – ikke så meget af humane som af økonomiske grunde, det kostede nemlig byen 1 1/2 mark, som bøddelen skulle have i betaling for at udføre dette hverv. Man nøjedes derfor i reglen med at forvise kvinderne fra byen og gøre dem klart, at viste de sig igen, så blev de pisket til kagen.

Imidlertid er der flere eksempler på, at kvinden også anden gang klarede frisag – og når hun endelig piskedes til kagen, skyldtes det som oftest, at hun foruden hor også havde begået tyveri. Men selv i denne situation kunne hun slippe: F.eks blev skøgen Fleckesild første gang forvist fra Helsingør i 1574, idet hun anklagedes for både hor og tyveri, men hun slap med at blive forvist, fordi hun var gravid. 1578 var hun igen i byen, men denne gang faldt hammeren, hun piskedes til kagen og forvist fra byen. 1584 blev hun endnu engang udvist, men slap også denne gang for at blive kagstrøgen, da hun igen var gravid. Vi ser altså her, at humaniteten dog strakte så vidt, at gravide kvinder slap for bøddelens hårde behandling.

Et stigende antal udvisninger fra Helsingør viser, at problemet med skøgerne fra 1570 yderligere er i kraftig vækst, hvilket i 1574 foranledigede kongen til at skrive følgende brev: »Vi forfare, at der udi byen føres et meget utugtigt og skændigt levned af løssagtige kvindfolk, som søge did til byen mere end anden steds for det fremmede folks skyld, som kommer der udi sundet«. Han befalede derfor, at der skulle tages hårdt fat. Første gang en skøge blev grebet, skulle hun piskes til kagen og forvises fra byen; anden gang skulle begge ører skæres af hende; og fandtes hun tredje gang, skulle problemet løses en gang for alle ved, at hun blev puttet i en sæk og druknet (28).

Til Helsingørs ros skal det siges, at ingen af de to sidste grusomme afstraffelser, som kongen her foreskrev, nogensinde ser ud til at være blevet foretaget.

Men brevet fik til følge, at man dette år rensede kraftigt ud i byens bestand af skøger: 7 blev smidt ud, 2 af dem efter at være blevet pisket til kagen. Det var åbenbart effektivt, for i 1575 har vi ingen skøgesager. Men det blev kun for en kort stund, for allerede 1576 forvist »en hel hob« fra byen. Det højeste antal udviste har vi der, hvor jeg har valgt at afslutte min undersøgelse, nemlig ved Fr. 2's død i 1588. I det år udvist 18 skøger.

Dette viser med al tydelighed, at de midler, man havde valgt at tage i anvendelse, overhovedet ikke stod mål med problemet – og at problemet havde sine rødder i økonomiske årsager og sociale holdninger og sammenhænge, som den tid hverken magtede at løse eller havde indsigt i. Den uophørlige forvisningsstraf førte blot til, at man hele tiden flyttede problemet fra et sted til et andet – uden at løse det.

I visse byer førte angsten for horedjævlen til, at der to gange årligt blev opført en grotesk forestilling, den såkaldte malkeprøve.

Mange piger, der jo kendte konsekvensen af at blive opdaget, fødte deres børn i dølgsmål og lagde dem enten på trappen til byens hospital eller kvalte dem lige efter fødslen.

For at hindre at den slags skete, udvalgte man ærbare koner, der to gange om året skulle malke de ugifte piger for at se, om de var gravide. Vi ved fra kilderne, at f.eks. Hans Tausens kone i 1548 var en af disse udvalgte koner i Ribe.

Resultatet af en sådan prøve kunne være katastrofalt. I 1582 blev der i København fundet et nyfødt barn på gaden. Straks blev der foranstaltet en malkeprøve på samtlige ugifte piger i byen – og adskillige borgeres døtre viste sig at være gravide. Fr. 2. blev rasende. Borgmestre og råd blev kaldt op på slottet og skældt hæder og ære fra på grund af deres manglende påpasselighed, og de gravide piger blev under dødsstraf forvist fra byen (29).

For Helsingørs vedkommende finder vi i kilderne ingen eksempler på, at man her foretog malkeprøve. Imidlertid afsløredes der alligevel ofte piger, som udgav sig for at være jomfruer, skønt de ikke var det.

Nu var det således, at kun jomfruer måtte gå med utildækket hoved offentligt. Derfor var det en frygtelig ting, da Ludze ved forhøret hos præsten i 1569 måtte tilstå, at hun havde været i seng med en landsknægt, og alligevel herefter havde gået med utildækket hoved. Hun benådedes ganske vist for at blive pisket, men istedet dømtes hun til at miste sit hår til kagen. Det blev offentligt klippet af hende og sømmet til kagen, og hun blev derefter i denne skamferede tilstand forvist fra byen og var nu for resten af sit liv stemplet som skøge (30).

Den hårde og skånselsløse behandling af kvinder, der havde begået hor, gjorde naturligvis også disse, horedjævlens ofre, hårde og beregnende. De var jagede mennesker, der kun havde to overlevelsesmuligheder – hor og rapserier.

I 1573 havde Thomas Kleinsmed og hans kone fattet medlidenhed med en norsk kvinde. Hun påstod, at hendes mand var stukket af fra hende med et løst kvindfolk, og at hun nu, grundet disse ulykkelige omstændigheder, drog land og rige rundt for at finde ham. Imidlertid var hun ikke så snart kommet indenfor døren, før hun stjal adskillige ting fra ægteparret og stak af. Thomas anmeldte hende, og hun blev fanget. Da viste det sig, at hun var gravid, og frækt anklagede hun nu Thomas for at have »beligget« sig. En alvorlig anklage mod en ægtemand. Nu blev bøddelen hentet, og han var en mand, hun havde respekt for – måske nok fordi hun tidligere havde stiftet bekendskab med en sådan. I al fald gik hun straks til bekendelse, indrømmede tyveriet og at hun havde løjet vedrørende Thomas. Herefter stod hun til »skammelig straf«, dvs. afskæring af ørerne og piskning til kagen eller henrettelse. Ingen af delene lod sig imidlertid gøre, nu da hun var gravid. Man kunne så sætte hende i fængsel, indtil hun havde født, men da

man frygtede, at hendes foster ville tage skade heraf, og da Thomas, der som hendes anklager skulle bekoste hendes fængselsophold, ikke engang havde råd til at betale bøddelen, blev man enige om at benåde hende til landsforvisning, uden nogen form for skammelig straf (31).

Med i billedet af skøgen hørte også vold, drab og udnyttelse. F.eks. æggede skøgen Beritte i 1570 en ung karl til at slå en gammel mand sønder og sammen og stjæle hans penge, som parret derefter delte (32). Men ofte var det skøgerne selv, der blev udsat for hård og voldelig behandling. Særlig slemt gik det for en kvinde i 1582 i Hans Madsens hus. Hun fik under et slagsmål skåret struben over (33).

Bøddelen, skøgernes værste fjende, så tit sin fordel i at udnytte dem, fordi de helt var underlagt hans nåde og unåde, når han fangede dem.

Efter at være blevet forviste fra Helsingør tog mange skøger blot ophold i skovene udenfor byen, hvorfra de drev deres virksomhed videre. I 1582 havde bøddelen, Mester Anders Fønbo, drevet en formelig klapjagt på skøgerne i disse skove, og det var lykkedes ham at fange en hel hob. Istedet for at udlevere skøgerne til øvrigheden, installerede han dem imidlertid i sit eget hus og drev bordel herfra. Han blev dog opdaget og virksomheden stoppet (34).

Vender vi os mod den almindelige borger og ser på, hvorledes billedet af den fornedrede skøge påvirkede denne, ser vi, det bevirkede, at man holdt et vågent øje med både sig selv og andre: om også den rette tugtelige sti opretholdtes. Man vogtede derfor sit rygte med morderisk nidkærhed.

Man må huske på, at i disse små samfund, hvor alle kendte alle, opstod der let rygter, der bredte sig som en løbeild. Ens gode omdømme var i samfundet alfa og omega; hele ens eksistens afhang heraf.

En enkelt anklage kunne styrte en i helvedes afgrund, hvis ingen ville sige god for en. Og var man først kommet i et dårligt rygte, var man mere eller mindre umuliggjort i samfundet. Derfor var blot en hentydning om, at man levede i utugt, nok til, at man rejste sig.

Havde man, måske i drukkenskab og vrede, kaldt en person en hore eller horekarl, kunne man være sikker på, at man næste tingdag blev krævet til regnskab herfor – og kunne man ikke bevise sin påstand, var fanden i bogstaveligste forstand løs. Man måtte så, hvis man var klog, skynde sig offentligt at undskylde sig overfor den krænkede part og håbe på, at denne tilgav en, så sagen kunne forliges. Dette skete i de fleste tilfælde, men skete det ikke, måtte man bøde 40 mark til byen og 40 mark til kongen, og man var fra da af desuden en æreløs person, hvis vidnesbyrd ikke længere stod til troende, og man kunne ikke mere optræde på tingé. Man var faktisk en død person i byen.

Som sagt vogtede man hele tiden på hinanden. Om dagen naboerne imellem, og når natten sænkede sig over byen, vogtede vægterne nidkært på, at nu også folk opholdt sig i de rigtige senge. Havde de fået nys om, at en person befandt sig i en seng, hvor vedkommende ikke hørte hjemme, så trængte de ind i huset og førte i triumf byttet op på rådhuset.

Dette hændte f.eks. for Christen Bager i 1575 i Helsingør. Han forlod tit sin kone Gertrud om aftenen for at besøge Anne Kierkilld. Det blev tilsidst Gertrud for meget, og hun anmeldte det. Samme nat trængte vægterne ind i Annes hus. Christen flygtede i bar skjorte op på loftet, men de fandt ham og bragte ham op på rådhuset. Han var nu i en frygtelig situation, for da ingen ville kautionere for ham, blev han sat i rådhuskælderen. Annes mand, Niels, derimod kautionerede for hende, så hun slap for denne forsmædelse. Niels ville desuden gerne beholde Anne, så sagen kunne for hendes vedkommende klares med, at hun betalte en bod til kongen. Men Christens kone Gertrud ville skilles, og da åbenbar hor var en af de eneste accepterede årsager til skilsmisse, blev han slæbt for Roskilde Tamperret, hvor skilsmissen blev stadfæstet. Bagefter måtte han fuldstændig ruineret forlade Helsingør (35).

Ja, selv om horekarlen som oftest slap for videre tiltale, viser denne sag, at det kunne blive skæbnesvangert for manden, når konen ville have hævn og skilles.

Nu kunne sagen også være den, at man havde anklaget sin kone eller mand for hor, men senere fortrød det. Så fangede bordet imidlertid, hvilket Anders Wognman i 1570 måtte sande.

Hans kone var året forinden stukket af med en fremmed karl og havde ladt ham tilbage med gæld og to små børn, over hvilket han havde klaget sin nød for byens øvrighed. Da hun imidlertid var vendt tilbage, ville han godt tage hende til sig igen, og begyndte overfor øvrigheden at undskylde hendes dårlige opførsel. Dette blev ikke taget nådigt op, for han havde jo selv året forinden bevist hendes utugt og slemme opførsel. De blev derfor begge forvist fra byen (36).

Langt alvorligere var en sag fra 1582. Charinne anklagede sin mand Lauritz Bysvend for at være hende utro med hendes søster, som de havde i huset. Men pludselig gik anklagens omfang og alvor op for hende. Dette var jo en sag, der drejede sig om blodskam, og ikke bare om almindelig 'første gangs utugt', der kunne klares med, at manden betalte en bod, og at søsteren bortvistes.

Nej, straffen herfor var døden på bålet. Og hun svor nu, både overfor præsten og byens øvrighed, at det hele var opspind fra hendes side. Dette fik myndighederne til at tøve med at arrestere Lauritz, og det lykkedes ham derfor at stikke af. Imidlertid beviste hans flugt, at Charinne *havde* løjet,

hvorfor hun blev forvist fra byen på grund af mened. Søsteren »benådedes« til halshugning istedet for at blive brændt – og to år senere blev Lauritz fanget i Marstrand og henrettet (37).

Med dette sidste eksempel vil jeg slutte min artikel i håb om, at det i nogen grad er lykkedes mig at tegne et portræt af horedjævlen, som han viste sig for 1500-tallets dansker. Det er et portræt fuldt af grusomhed, umenneskelighed og tragedie, der illustrerer, hvad der sker, når mennesket fanatisk søger at undertrykke sine naturlige drifter med stramme regler og love – og dermed nægter at acceptere sig selv som den helhed, det udgør med legeme og sjæl.

Noter:

1 Christiern Pedersens Danske Skrifter bd. 1 s. 11 udgv. af C. J. Brandt og K. Th. Fenger, Kbh. 1850. 2 Niels Hemmingsen: Om Ectescab, Kbh. 1572. 3 Niels Knud Andersen: Confessio Hafniensis s. 205 udgv. Kbh. 1954. 4 Hugo Matthiessen: De Kagstrøgne s. 26 udgv. Kbh. 1919. 5 Luthers Kathekismus s. 47–47 1629 udgaven. 6 Peder Palladius' Danske Skrifter bd. 1 s. 101–102 udgv. af Lis Jacobsen Kbh. 1911. 7 Christiern Pedersens Danske Skrifter bd. 4 s. 399 »Om merckelige Spørmåll och Swar om Troen och Kierligheden«, Kbh. 1531. 8 Luthers Kathekismus 1629 udgaven s. 10–11; Peder Palladius' Danske Skrifter bd. 5 s. 246–47: Brev til Mogens Gyldenstjerne fra P. P. dat. 11/12 1546: »... og når hverken den verdslige eller åndelige myndighed vil straffe de onde, widbør (tilbørligt) så vil Gud straffe den ene med den anden, der af er pestilenz, hunger, dyrtid og blodstyrtning (krig) tit og ofte land og rige hjemstøgt«. 9 Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Domme bd. 1 s. 62–63, udgv. Kbh. 1842. 10 Peder Palladius' Danske Skrifter bd. 4 s. 48. 11 Kolderup-Rosenvinge: Samling af Gamle Danske Love bd. 4 s. 190: Odenseske Reces 1539 § 3 jvnf. Københavnske Reces 1537 § 8 udgv. samme steds s. 177 Kbh. 1824. 12 Peder Palladius' Danske Skrifter bd. 1 s. 194: Kirkeordinansén af 1537: Bandsættelse af horer og horkarle. Landemodet i Roskilde 1562: Horfolk skal udjages af sognet og horkarle skal meldes til øvrigheden. udgv. i Kirkehistoriske samlinger 4 s. 474. Landemodet i Roskilde 1563: Det åbenbare skrifte ved hor skal holdes ved magt: Kirkehistoriske Samlinger bd. 4 s. 482. 13 Jævnf. note 3. 14 Landemodet i Roskilde 1568: Kirkehistoriske Samlinger 4 s. 505. 15 Hugo Matthiessen: De Kagstrøgne s. 26. 16 Thottske Samling 730,2 s. 312 b. Provsten Hr. Jørgen Christierns Visitatsbog 1559–93. 17 Helsingør Stadsbog 1549–56 s. 100 udgv. ved Erik Kroman Kbh. 1971. 18 Peder Palladius' Danske Skrifter bd. 5 s. 88 (Peder Palladii Visitatsbog). 19 Peder Palladius' Danske Skrifter bd. 5 s. 140. 20 Peder Palladius' Danske Skrifter bd. 5 s. 141–45. 21 Danske Kirkelove bd. 1 s. 204 udgv. af H. F. Rørdam Kbh. 1883. 22 Hugo Matthiessen: De Kagstrøgne s. 110. 23 William Scharling: Handel, Værdi, Penge s. 503 Kbh. 1909. 24 Karsten Sejr Jensen: Trolddom i Danmark 1500–88 (Historiespeciale ved Københavns Universitet Kbh. 1980). 25 Helsingør tingbøger 1561–65 s. 42 b: Peder Schreder blev forvist byen grundet det at han holdt ondt hus 1562. 26 Helsingør tingbøger 1561–65 s. 187 b. 27 Kirkehistoriske Samlinger 4 s. 505: Roskilde Landemode 1568. 28 Helsingør tingbøger 1571–75 s. 258. 29 Hugo Matthiessen: De Kagstrøgne s. 88. 30 Helsingør tingbøger 1566–70 s. 211. 31 Helsingør tingbøger 1571–75 s. 202 ff. 32 Helsingør tingbøger 1566–70 s. 322 ff. 33 Helsingør tingbøger 1581–82 s. 83 b. 34 Helsingør tingbøger 1581–82 s. 106 ff. 35 Helsingør tingbøger 1571–75 s. 288 ff. 36 Helsingør tingbøger 1566–70 s. 314. 37 Helsingør tingbøger 1581–82 s. 82 b ff. Helsingør Kæmnerregnskaber 1584.

Summary

The Demon of Adultery.

A study of the Demon of Adultery during the Years 1500–1588 in Denmark

To engage in sexual intercourse outside of marriage was considered a terrible sin. Both before and after the Reformation (1536), the Church preached and did its very best to scare and threaten people from committing adultery. If people did not obey the Church they were doomed to the Demon of Adultery, Asmodæus, furthermore they were to suffer in hell eternally without hope of redemption.

There was, however, a marked difference in the approach to adultery before and after the Reformation. Before Reformation the Church and the public authorities accepted adultery as a necessary evil. It was of course a sin, but by doing penance and confessing, the sin could be eliminated. Viewed in general it was a sin which was looked upon quite lightly. This is illustrated by the fact that the monks and priests, who broke their oath of celibacy, were no rarity at all. This we can read from the repeated cautions addressed to monks and priests against committing adultery. Also the many letters written to the pope about permitting the sons of priests to hold office. The authorities of both the Church and the public held a relaxed attitude towards prostitution which in late 15th and early 16th century was widespread. The word from the Church was that since the great father Augustin had allowed such conduct, why should the public view it differently.

The Reformation made a total break away from this relaxed attitude, both towards prostitution and the breaking of the sixth commandment. Luther, the father of the Reformation, simply condemned the bordellos in the towns, and people who allowed such places to exist were in his eyes pagans. Luther, who himself had been a monk, and one who took his oath of celibacy very seriously unlike many of his colleagues, had by glorifying the holy matrimony given people a way to fulfil their sexual desire. Accordingly, instead of the Catholic celibacy matrimony was to him a way of being »saved«. This became the only way to give vent to the 'evil' sex urges and still be considered good. In other words the oath of celibacy was exchanged for the oath of marriage, the latter being considered equally binding by the protestants as the former. This explains why the protestants' view of adultery became so very stern that they envisioned the penalty of death as a reasonable punishment for breaking the oath.

This attitude was enforced by the break-out of the terrible venereal disease syphilis which took a heavy toll in Europe in the late 15th century. This was considered a sign from God saying that death was the punishment for being immoral.

At the time of Reformation, Denmark had a stern Protestant king, Christian the Third. He passed a law in 1537 which imposed the death penalty for the crime of adultery. It was, however, not feasible to carry out the law. The King realized that he would indeed be losing too many good and loyal subjects, were he to enforce the law. In 1539 the law was changed, saying that the third time a couple was caught committing adultery, the punishment for the woman was to be put into a sack and drowned and the man was to be beheaded.

The secular authority had no clearly defined judgment as far as the unmarried were concerned, although the attitude of the Church was well defined. People who engaged in sexual intercourse outside of marriage were warned three times by their minister. If this did not suffice to make them abstain their names were called out in church, whereafter they were banned in front of the general public. They were now unaccepted by Christian people and placed outside of society in general. In order to become members of society again they had to publicly make a confession of their evil ways and openly regret their shameful actions.

When Frederik the Second (1559–88) became king there seemed to be an increasingly stern attitude towards immorality. This was partly due to an economic crisis which made it very hard for people without any means to manage at all. The unmarried women in particular were badly off. They saw no way out but to turn to prostitution. These cases are duly recorded in the old ting books from Elsinore. The number of banned women punished by whipping were

found in increasing numbers throughout the 1560es and 70es, culminating in the 1580es. The problem seemed insoluble, as no one could see the connection between the economic crisis and the growing number of prostitutes. So the punishment grew increasingly severe for these women. We have a letter dating from 1574 to the public of Elsinore. In this the King sets the rules for punishment of these women. The first offence is punished by whipping and banishment from the town. The second offence causes the ears to be cut off. The third time, she is to be put into a sack and drowned. As far as is known the two latter punishments were never carried out. Instead the women were usually expelled and only in specially gross cases they were whipped before the expulsion. Of course this procedure did not solve the problem, but merely removed it to another place. This is emphasized by the fact that a woman who had once slept with a man was for the rest of her life considered a whore, and there was only little hope for her to get married.

These women lived a life forever hunted. From the ting books we see how they just kept body and soul together by committing petty crimes. But the strongest impression one receives from the ting books is that of the attitude of society towards the whores who were looked upon as the scum of society and exploited as such. The old saying that one's relatives are often one's worst enemies, was indeed true. A hangman was often a person who himself had become a criminal because of poverty and misery and had been reprieved on condition that he assume the position as hangman. He was the one who threw the whores out of town, whipped them and even in some cases took advantage of them. Such a case was Anders Fønbo, Elsinore, in the year 1582. He hounded the women, but instead of expelling them from town he exploited them by keeping them in his house where he ran a whorehouse.

It appears from the above that if an instinctual urge is suppressed with a view to making society appear to be Christian and moral then the effect of the suppression will make itself felt in the shape of immoral behaviour beneath the surface. In this case, the victims were clearly the poor women.